

"Latvijas okupācija: vēsturiskie un starptautiski tiesiskie aspekti" Profesors I. Feldmanis

Publicēts: 29.06.2021.

1939.gada 23.augustā noslēgtais Padomju Savienības un Vācijas neuzbrukšanas līgums un tā neatņemamā sastāvdaļa - slepenais papildu protokols (Molotova Ribentropa pakts) (1) bija prettiesisks un cinisks darījums, izlīgums uz sešu trešo valstu rēķina. Tas sadalīja Austrumeiropu vācu un padomju ietekmes zonās. Protokola 1.pants noteica, ka Latvija, Somija un Igaunija tiek "atdota" Padomju Savienībai: "Teritoriāli politiskas pārkārtošanās gadījumā pie Baltijas valstīm(Somijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas) piederīgos apvidos Lietuvas ziemeļu robeža ir vienlaikus Vācijas un PSRS interešu sfēru robeža." (2) savukārt protokola 2.pants nosprauda abu agresīvo lielvalstu "interesu sfēru" robežas Polijā, kā arī fiksēja tās valstiskuma iespējamo izzušanu: "Jautājumu, vai abu pušu interesēm atbilst neatkarīgas Polijas valsts saglabāšana un kādām jābūt tās robežām, galīgi varēs noskaidrot tikai tālākās politiskās attīstības gaitā". (3) 3.pants akcentēja PSRS intereses Besarābijā un Vācijas pilnīgu politisko neieinteresētību šajā apgabalā. (4)

Padomju vācu neuzbrukšanas līgums, kuru vēsturnieki nereti dēvē par "uzbrukuma paktu" (5), iededza zaļo gaismu Otrajam pasaules karam. Vācija iesāka karadarbību 1.septembrī un kopā ar Padomju Savienību, kura iesaistījās konfliktā septiņpadsmit dienas vēlāk, dažu nedēļu laikā iznīcināja Polijas neatkarību. Kā kara, dalīšanas un iznīcināšanas pakts 23.augusta līgumam nav analoga visā Eiropas 19.un 20.gadsimta vēsturē. (6) Grūti iedomāties vēl rupjāku un noziedzīgāku savvēstību pret mieru un valstu suverenitāti.

Molotova - Ribentropa pakts nenoliedzami bija pretrunā ar toreiz spēkā esošajām vispārējām starptautiskajām tiesībām, kas "vairs nepieļāva vienošanās uz trešo valstu neatkarības rēķina" (7), kā arī ar PSRS un Vācijas līgumsaistībām. Tas vienpusēji iznīcināja vairs nevajadzīgo abu agresīvo lielvalstu neuzbrukšanas pakts sistēmu Austrumeiropā. (8) Padomju Savienība un Vācija pārkāpa vairākus citus divpusējos, kā arī daudzpusējos līgumus, tostarp 1928.gadā parakstīto Briāna Keloga pakts, jo pretēji šā pakta nosacījumiem slepenais papildu protokols neizslēdza agresiju pret Poliju. (9) Molotova Ribentropa pakts nebija savienojams arī ar Londonas konvenciju par agresijas definīciju (1933.g.3.jūlijs). (10)

Slepenais papildu protokols tieši neizmainīja Somijas, Latvijas, Igaunijas un Lietuvas (tā tika iekļauta padomju interešu sfērā 1939.g.28.septembrī) starptautiski tiesisko statusu. Taču interešu sfēru noteikšana liecināja par minēto valstu suverenitātes nerespektēšanu (11) un neatkarības apšaubīšanu. (12) PSRS ieguva no Vācijas brīvas rīcības iespējas turpmākajiem "teritoriāli politiskajiem pārveidojumiem" padomju ietekmes sfērā. (13) Abas agresīvās lielvalstis 23.augustā bija vienprātis, ka "interesu sfēra" nozīmē brīvību okupēt un anektēt attiecīgo valstu teritorijas. Padomju Savienība un Vācija dalīja interešu sfēras uz papīra, lai "norobežošanu pārvērstu arī realitātē". (14) Lietojot slepenajā protokolā vienu un to pašu jēdzienu, lai risinātu kā Polijas, tā Baltijas "problēmu", vācieši un krievi skaidri lika saprast, kāda bija šī jēdziena izpratne. (15) Neapšaubāmi, ka bez Molotova Ribentropa pakta nebūtu iespējama desmit mēnešus vēlāk notikusī Baltijas valstu pilnīga okupācija.

Līdz ar Polijas militāro sakāvi bija radīti nepieciešamie priekšnoteikumi PSRS agresīvo nodomu pakāpeniskai īstenošanai Baltijā un šā reģiona valstu okupācijai. Par pirmo soli šajā virzienā Maskava bija ieplānojusi savstarpējās palīdzības līgumu uzspiešanu Igaunijai, Latvijai un Lietuvai, kuri paredzētu padomju militāro bāžu izveidošanu šo valstu teritorijā. Sarunā ar Vācijas sūtni Maskavā V. fon der Šulenburgu, kas notika 25.septembrī, padomju diktators J.Stalīns ierosināja Vācijai nesaglabāt "kā patstāvīgu valsti apcirptu Poliju" un apmaiņā pret Ļubļinas vojevodisti un daļu no Varšavas vojevodistes atteikties no Lietuvas PSRS labā. Vācijas piekrišanas gadījumā Maskava tūlīt stātos pie Baltijas valstu problēmas atrisināšanas saskaņā ar 23.augusta protokolu un gaida (...) no vācu valdības neapstrīdamu atbalstu". (16)

J.Stalīna izteikumi skaidri un nepārprotami apliecināja Molotova Ribentropa pakta tiešu un visciešāko saistību ar Latvijas, Igaunijas

un Lietuvas turpmāko likteni. Pirms sarunu sākšanas par savstarpējo palīdzības līgumu noslēgšanu PSRS uz Baltijas valstīm izdarīja lielu diplomātisku un militāru spiedienu. Pie šo valstu robežām bija koncentrētas trīs armijas, kurās ietilpa 10 korpusi un 39 divīzijas un brigādes, kas gaidīja "kaujas pavēli iebrukumam Baltijas valstīs". (17) Maskava izvērta nervu karu, draudēja lietot spēku un nevirījās arī no atklātu provokāciju īstenošanas. Septembra beigās, kad jau norisinājās sarunas ar Igauniju par bāzu līguma parakstīšanu, Padomju Savienība, lai šantažētu Igauniju (no Tallinas ostas bija aizbēgusi internētā poļu zemūdene "Orzel") un piespiestu to pieņemt tālejošas padomju prasības, "inscenēja vecā padomju tankkuģa "Metalist" nogremdēšanu padomju teritoriālajos ūdeņos Narvas līcī". (18) PSRS ārlietu tautas komisārs V.Molotovs igauņu delegācijai 27.septembrī paziņoja, ka to izdarījuši nezināma zemūdene, un pieprasīja, lai Igaunija uz laiku, kamēr Eiropā norisinās karš, piešķirtu Padomju Savienībai tiesības izvietot tās teritorijā 35 tūkstošus padomju karavīru, lai "novērstu Igaunijas vai Padomju Savienības iesaistīšanu karā, kā arī aizsargātu iekšējo kārtību Igaunijā". (19) Igauniju ārlietu ministra K.Seltera skatījumā šo priekšlikumu īstenošana nozīmētu viņa valsts militāro okupāciju. (20)

Gandrīz vienlaikus Maskavā notika arī PSRS un Vācijas sarunas, kas noslēdzās ar Līguma par draudzību un robežu parakstīšanu, kuru pavadīja vairāki dažādas slepenības pakāpes protokoli. Tiekoties ar vācu ārlietu ministru J.fon Ribentropu, J.Stalīns neslēpa agresīvos nolūkus pret Baltijas valstīm, norādot, ka Igaunija ir jau piekritusi noslēgt savstarpējās palīdzības līgumu ar PSRS, bet, ja Latvija pretosies, "sarkanā armija ar to izrēķināsies visīsākajā laikā". (21) Vācu puse iestājās, lai "Baltijas jautājumu" atrisinātu pakāpeniski, uzreiz tās pilnībā neokupējot. J.Stalīns apsoliņa īstenot pakāpenisku iespiešanos Baltijā un pagaidām atstāt Latvijai, Lietuvai un Igaunijai neatkarību, neizslēdzot iespēju, ka nākotnē šīs valstis nonāks PSRS sastāvā. (22)

Savu agresīvo nostāju un apņemšanos neievērot starptautisko tiesību normas un lietot spēku padomju puse apstiprināja arī Maskavas sarunās ar Latvijas pārstāvjiem par savstarpējās palīdzības līguma noslēgšanu, kas iesākās 1939.gada 2.oktobrī. Nākamajā dienā Latvijas ārlietu ministrs V.Munters informēja valdību: J.Stalīns viņam teicis, ka "vāciešu dēļ mēs varam jūs okupēt", kā arī piedraudot norādījis uz iespēju PSRS paņemt "teritoriju ar krievu mazākumtautību" (23). Latvijas valdība nolēma kapitulēt un piekrist Padomju Savienības prasībām, ielaižot tās karaspēku savā teritorijā. Izšķirošo lēmumu, kas izrādījās tik liktenīgs Latvijas neatkarībai, Ministru kabinets pieņēma 3.oktobra ārkārtas sēdē. (24) Otra alternatīva bija karot, jo tūlīt sekotu padomju uzbrukums. Par šādu iespēju K.Ulmaņa valdība neizšķīrās tautas dzīvā spēka saglabāšanas interesēs.

1939.gada 28.septembrī Igaunija, bet 5. un 10.oktobrī Latvija un Lietuva parakstīja uzspiestos savstarpējās palīdzības līgumus. Saskaņā ar šiem līgumiem PSRS ievēda Baltijas valstīs noteiktu karaspēka kontingentu, ierīkoja sauszemes, gaisa un jūras karaspēka bāzes. Ņemot vērā Padomju Savienības agresīvos nolūkus pret Baltijas valstīm, šie līgumi bija nāves spriedums Latvijas, Lietuvas un Igaunijas suverenitātei. Tie ievadīja šo valstu neatkarības gala sākumu, par ko liecināja arī sasteigtā vācbaltiešu aizbraukšana, (25) un bija 1940.gada jūnija prelūdijs, okupācijas patiesais sākums. Līdz pilnīgai okupācijai šīs valstis zaudēja neitralitāti ārpolitikā, nokļuva PSRS varā un būtībā pārvērtās par tās protektorātiem. Neko daudz šajā ziņā nemainīja pieminētajos līgumos uzsvērtā "valstiskās neatkarības atzīšana" vai "neiejaukšanās pretējās puses iekšējās lietās", kā arī atsaukšanās uz 1920. gada miera līgumiem vai noslēgtajiem neuzbrukšanas līgumiem. Latvijas un PSRS Savstarpējās palīdzības pakta 5.pantā, piemēram, bija pasludināts: šā pakta realizēšana nekādā veidā nedrīkst ietekmēt "līdzēju pušu suverēnās tiesības", it īpaši to "valsts iekārtu, saimniecisko un sociālo sistēmu un militāro rīcību". (26)

No starptautisko tiesību aspekta līgumus, kuri slēgti par savstarpējo palīdzību starp tik nevienlīdzīgi spēcīgām pusēm (lielvalsti un mazām un vājām valstīm), grūti ir vērtēt kā leģitīmus. Vēstures un juridiskajā literatūrā ir izteikti vairāki viedokļi, kā varētu raksturot PSRS un Baltijas valstu noslēgtos bāzu līgumus. Vieni autori uzskata, ka šie līgumi atbilstoši starptautiskajām tiesībām nav spēkā no to parakstīšanas brīža, jo tos Baltijas valstīm vienkārši uzspieda ar spēku. (27) Savukārt citi, nenoliedzot un pat īpaši akcentējot līgumu saistību ar PSRS šantāžu un rupjo spēka spiediena politiku, apgalvo, ka tie no Baltijas valstu puses bija apstrīdami, taču spēkā esoši. (28) Šajā gadījumā būtiski ir pasvītrot, ka Padomju Savienība, parakstot minētos paktus, "uzņēmas divpusējās līgumsaistības", (29) bet Baltijas valstis, atvēlot PSRS pieprasītās militārās bāzes, pilnā mērā respektēja Padomju Savienības drošības vajadzības (vairāk gan iedomātās, nekā reālās), "ciktāl tās varēja būt pieaugušas, sākoties Otrajam pasaules karam". (30)

Latvijas, Lietuvas un Igaunijas valdības, kas piekāpšanos PSRS uztvēra kā "varmācīgi uzspiestu aktu" (31), tomēr lojāli pildīja bāzu līgumus un naivi cerēja, ka to darīs arī Padomju Savienība. Neraugoties uz simpātijām pret Somiju, pat Ziemas kara laikā (1939.g.30.novembris 1940.g.12.marts), kuru uzsāka PSRS, kas pēc tam kā agresors tika izslēgta no Tautu Savienības, Baltijas valstis precīzi ievēroja visas saistības, kas izrietēja no bāzu līgumiem. Lietas bija tik skaidras, ka Maskava nevarēja to neatzīt.

Uzstājoties 1940.gada 29.martā PSRS Augstākajā padomē ārlietu tautas komisārs V.Molotovs norādīja, ka " līgumu izpilde ar Igauniju, Latviju un Lietuvu norisinās apmierinoši un rada priekšnoteikumus, lai tālāk uzlabotos Padomju Savienības un šo valstu attiecības". (32)

PSRS valdība , kurai savstarpējās palīdzības līgumi ar Baltijas valstīm bija vajadzīgi , lai iznīcinātu šīs valstis, nedomāja apmierināties ar pastāvošo status quo. Tā izmantoja sev izdevīgo starptautisko situāciju, kas izveidojās sakarā ar Vācijas uzbrukumu Francijai, Holandai un Beļģijai, lai 1940.gada jūnijā pilnīgi okupētu Baltijas valstis. Šoreiz par pirmo upuri tika izraudzīta Lietuva. Maskava , lai radītu iegānu savu agresīvo ieceru īstenošanai, izvirzīja Lietuvas valdībai izdomātu, šodienas skatījumā reti smieklīgu apsūdzību : tā esot sagūstījusi vairākus padomju karavīrus (viens pat ticis nogalināts), lai izspiestu no viņiem militāros noslēpumus. Pakāpeniski saasinot šo mākslīgi radīto konfliktu ar Lietuvu, PSRS naktī uz 1940.gada 15. jūniju izvirzīja tai ultimātu izveidot Lietuvā jaunu valdību, kas spētu "godīgi pildīt" 1939.gada 10.oktobra Savstarpējās palīdzības paktu un atļautu Lietuvā ieiet jaunām padomju karaspēka daļām. Lai gan šādu prasību izvirzīšanas iespēju minētais līgums neparedzēja , Lietuvas valdība jutās spiesta pieņemt ultimātu bez protesta un pretošanās. Par noteiktu protesta formu gan var uzskatīt Lietuvas prezidenta A. Smetonas lēmumu 15.jūnijā doties trimdā un ar savu palikšanu Lietuvā neatvieglot okupantu rīcību. (33)

1940. gada 15.jūnijā notika PSRS karaspēka vienību uzbrukums Latvijas robežsargiem Masļenkos, kas bija iecerēts vai nu kā provokācija, lai radītu iegānu Latvijas okupācijai, vai arī kā staļinisma garā izteikts brīdinājums Latvijas valdībai nekādā gadījumā nepretoties. 16. jūnijā plkst. 14.00 padomju ārlietu tautas komisārs V.Molotovs nolasīja Latvijas sūtnim F.Kociņam safantazēto, odiozo un melīgo PSRS valdības ultimātu, kurā bija pieprasīta Latvijas valdības atkāpšanās un neierobežota padomju karaspēka kontingenta ielaišana Latvijā, (34) piebilstot, ja līdz plkst.23.00 netiks saņemta atbilde no Latvijas valdības, padomju bruņotie spēki ieies Latvijas teritorijā un apspiedīs jebkādu pretošanos. (35) Lai gan toreizējās starptautiskās tiesības aizliedza spēka lietošanas draudus bez iepriekšējas līgumā paredzētās strīdīgo jautājumu nokārtošanas mēģinājumiem mierīgā ceļā , (36) PSRS vispār neizmantoja šo iespēju, ignorējot 1932.gada 5.februārī ar Latviju parakstītajā neuzbrukšanas līgumā fiksēto mehānismu līgumslēdzēju pušu nesaskaņu noregulēšanai. (37) Turklāt Maskava rupji pārkāpa minēto līgumu, jo tas nepārprotami un tieši izslēdza spēka lietošanas draudus, kas būtu vērsti pret vienas vai otras valsts politisko neatkarību, paredzot , ka līgumslēdzējas puses atturēsies no jebkādas agresīvas akcijas pret otru pusi. (38)

K.Ulmaņa valdība 16.jūnija vakarā izlēma ultimātu pieņemt un atkāpties. (39) Militāru pretošanos Ministru kabinets noraidīja, jo uzskatīja, ka tā izraisīs asinsizliešanu, bet neglābs Latvijas valsti. (40) K.Ulmanis, kas loloja zināmas ilūzijas par iespēju saglabāt Latvijas suverenitāti ierobežotā formā (41), neizšķīrās arī par simbolisku militāro pretošanos un neriskēja izteikt Maskavai pat diplomātisku protestu, kas neapšaubāmi bija grūti izprotama politiskā tuvredzība. Turklāt Latvijas sūtnis K. Zariņš nesaņēma nekādas konkrētas instrukcijas par 1940.gada 17. maijā viņam piešķirto ārkārtas pilnvaru iedarbināšanu, lai varētu efektīvi politiski un diplomātiski turpināt cīņu par Latviju.

1940.gada 17. jūnijā Padomju Savienība, kura toreiz bija oficiāla nacistiskās Vācijas sabiedrotā, "veica neprovocētu militāru agresiju (42) pret Latviju un to okupēja". (43) Latvija nonāca pilnīgā padomju t.i. svešas armijas varā, kas saskaņā ar Hāgas sauszemes kara reglamenta (1907.g) 42.pantu, ir būtiska okupācijas pazīme.(44) Latvijas valdība zaudēja rīcības spēju, bet situāciju valstī kontrolēja PSRS sūtniecība Rīgā. 18.jūnijā Latvijā ieradās Padomju Savienības oficiālais pārstāvis A. Višinskis, kura rokās nonāca reālā vara valstī. Padomju emisāra nosūtīšana uz Rīgu jaunas valdības sastādīšanai bija klajā pretrunā ar PSRS un Latvijas savstarpējās palīdzības līguma 5.pantu, kas paredzēja, ka pakta realizēšana nekādā ziņā nedrīkst skart līgumslēdzēju pušu suverēnās tiesības, to valsts iekārtu, ekonomisko un sociālo sistēmu, kā arī militāros pasākumus. (45)

Nelikumīgā un prettiesiskā valdību nomaiņa notika 1940.gada 20.jūnijā. K.Ulmaņa kabineta vietā stājās padomju marionešu valdība ar A.Kirhenšteinu priekšgalā, kuru oficiāli dēvēja par Latvijas Tautas valdību. Šī valdība pārstāvēja PSRS intereses, un tās darbības aizsegā Maskava īstenoja savus plānus un gatavojās Latvijas aneksijai. Padomju puse aktīvi iejaucās Latvijas iekšējās lietās. Padomju iestādes izveidoja spēcīgu drošības aparātu, kurā noteicēji bija no PSRS iebrāukušie darbinieki. (46) Viņi pārņēma Latvijas politiskās pārvaldes iestādes un uzsāka iedzīvotāju novērošanu, apcietināšanu un deportāciju. (47) Bezprecedenta iejaukšanās gadījums bija "Baltijas kara apgabala " izveidošana ar centru Rīgā. Attiecīgā PSRS aizsardzības tautas komisāra pavēle datēta ar 1940.gada 11.jūliju. (48) Vēl formāli neatkarīgu valstu teritorijā tika radīta citas valsts Padomju Savienības militāri administratīva vienība.

Padomju Savienība pievērsa lielu uzmanību pasaules sabiedriskās domas maldināšanai. Tā centās panākt, lai Latvijas un pārējo

Baltijas valstu aneksijas process izskatītos iespējami "lēģitīms" un to varētu iztēlot kā "brīvprātīgu pievienošanos". Visām trim mazajām valstīm, pārkāpjot spēkā esošās konstitūcijas un likumus, tika uzspiestas jaunas vēlēšanas, kas notika padomju okupācijas karaspēka klātbūtnē. Latvijā A.Kirhenšteina valdība nevis piemēroja Satversmes sadaļu par Saeimas darbību, kas bija vienīgā konstitucionāli pieļautā iespēja noturēt parlamenta vēlēšanas, bet gan pieņēma jaunu Saeimas vēlēšanu likumu, kas bija pretrunā Satversmes fundamentālajiem principiem. (49)

Vēlēšanās, kas notika 1940.gada 14.un 15. jūlijā, bija pieļauts tikai viens "Darba tautas bloka" izvirzītais kandidātu saraksts. Visi citi alternatīvie saraksti tika noraidīti. Oficiāli tika paziņots, ka par minēto sarakstu nodotas 97,5 % vēlētāju balsis. (50) Vēlēšanu rezultāti bija viltoti (51) un tie neatspoguļoja tautas gribu. Maskavā padomju ziņu aģentūra TASS sniedza informāciju par vēlēšanu minēto iznākumu jau divpadsmit stundas pirms balsu skaitīšanas uzsākšanas Latvijā. (52)

Lai gan publicētā "Darba tautas bloka" vēlēšanu platforma nesaturēja prasību nodibināt padomju varu Latvijā un iestāties PSRS (53), nelikumīgi ievēlētā Saeima, kas darbojās kā Padomju Savienības aģents (54), pasludināja Latviju par sociālistisku republiku un iesniedza lūgumu to uzņemt PSRS sastāvā. (55) Bez debatēm pieņemtā deklarācija "Par Latvijas iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienības sastāvā" mainīja Latvijas valstisko iekārtu un likvidēja tās formālo neatkarību, ignorējot tautas nobalsošanas nepieciešamību, kā tas ir noteikts Latvijas Satversmes 77.pantā. Līdz ar to deklarācija un tai sekojošā Latvijas iekļaušana PSRS sastāvā pārkāpa Satversmes 1.,2. un 3.pantus un ir uzskatāma par antikonstitucionālu. (56)

Baltijas valstu inkorporācija PSRS sastāvā noslēdzās 1940.gada augusta sākumā. Tā bija vardarbīga svešu valstu teritoriju piesavināšanās, modernajās starptautiskajās tiesībās aizliegta aneksija. (57) Tā tika īstenota, pārkāpjot daudzus starptautiskus un divpusējus līgumus, nenoslēdzot uz brīvprātību balstītu Savienības līgumu, kā arī ignorējot starptautisko tiesību principus, ieskaitot tautu tiesības uz pašnoteikšanos. Pazīstamais vācu tiesību zinātnieks B.Meisners trāpīgi norāda, ka "Padomju Savienība it kā noslēdza kontraktu pati ar sevi un ar aneksijas aktu viennozīmīgi pārkāpa ne vien Baltijas valstu suverenitāti, bet arī Baltijas tautu pašnoteikšanās tiesības, kas bija 1920.gada miera līgumu pamatā". (58)

Latvijas un citu Baltijas valstu aneksija balstījās uz prettiesiskiem pamatiem intervenciju un okupāciju. Tāpēc tā neizraisīja juridiskas sekas. (59) Izpalika arī suverēnas varas maiņa: anektētā valsts saglabāja savu suverenitāti, un anektētājs to neieguva. (60) Latvijas un citu Baltijas valstu starptautiskā subjektivitāte neizzuda. Latvija, Lietuva un Igaunija turpināja de iure pastāvēt, ko atzina vairāk nekā 50 pasaules valstis. (61) Aneksijas neatzišana bija ļoti svarīga latviešu, igauņu un lietuviešu tautām. Tā kalpoja par pamatu šo tautu pārstāvju nemitīgai prasībai pēc valstu neatkarības atjaunošanas.

Baltijas valstu iekļaušanas PSRS sastāvā neatzišanas politikai, kas turpinājās veselus 50 gadus līdz tika atjaunota Latvijas, Lietuvas un Igaunijas neatkarība, nebija un nav precedenta pasaules starptautisko tiesību praksē. Tā liecināja, ka pasaulē jau kopš 20.gadsimta 30.gadiem ("Stimsona doktrīna") nepārtraukti pieaug starptautiska neiecietība pret teritoriālajām izmaiņām, kas panāktas, lietojot spēku vai arī draudot ar spēka lietošanu.

Atsauces un skaidrojumi

Padomju vācu neuzbrukšanas līgums un tā slepenais papildu protokols, kura iniciatore bija Padomju Savienība, būtu jāuztver kā vienots veselums. Pamats Padomju Savienības nostāja padomju vācu sarunās, tās priekšlikumi un Vācijas akcepts. 1939.gada 19. augustā PSRS ārlietu tautas komisārs V.Molotovs nodeva Vācijas sūtnim V.fon der Šulenburgam padomju puses izstrādāto neuzbrukšanas pakta projektu. Šajā dokumentā bija ietverts faktiski viss, ko vien Berlīne varēja toreiz vēlēties. Tas puda principu par neierobežotu neitralitāti, kas pieļāva vācu uzbrukumu Polijai, kā arī tādu neuzbrukšanas saistību izpratni, kas garantēja savstarpējo tirdzniecību arī kara gadījumā. Pakta projekts izslēdza jebkādu kooperāciju ar citām lielvalstīm pret līguma partneri.

Par šo labdarību un vācu pusei tik nepieciešamā varianta atrašanu un piedāvājumu PSRS pieprasīja augstu cenu. Neuzbrukšanas līgums varēja stāties spēkā tikai tādā gadījumā, ja vienlaikus tiek parakstīts protokols par ārpolitikas jautājumiem. Protokols, uzsvērts Maskavas neuzbrukšanas līguma projektā, ir pakta sastāvdaļa. 20.augustā Vācijas firers Ā. Hitlers piekrita šai padomju prasībai. (skat.: СССР Германия 1939. Документы и материалы о советско - германских отношениях с апреля по октябрь 1939 г.,Т.1. - Vilnius, 1989, с.48 49, 51-52.)

PSRS Tautas deputātu 2.kongress 1989.gadā atdalīja padomju vācu neuzbrukšanas līgumu no slepenā papildu protokola, un deklarēja, ka līguma saturs nebija pretrunā ar starptautisko tiesību normām. Slepeno papildu protokolu kopā ar citām

slepenām vienošanās kongress atzina par juridiski nepamatotu un spēkā neesošu kopš parakstīšanas brīža.

Секретный дополнительный протокол // Новая и новейшая история, 1993, № 1, с.89.

Turpat.

Turpat.

Ahman R. Der Hitler Stalin Pakt : Nichtangriffs- und Angriffsvertrag? // Hitler Stalin- Pakt 1939.Das Ende Ostmitteleuropas? Frankfurt am Main, 1989, S. 37-40.

Nolte E. Der europäische Bürgerkrieg 1917 - 1945. Nationalsozialismus und Bolschevismus . Frankfurt am Main, 1987, S.311.

Meissner B. The Occupation of the Baltic States from a Present - Day Perspektive // The Baltic States at Historical Crossroads . Rīga, 2001, p.440.

Lipinsky J. Das Geheime Zusatzprotokol zum deutsch- sowjetischen Nichtangriffsvertrag vom 23. August 1939 und seine Entstehungs- und Rezeptionsgeschichte von 1939 bis 1999. Frankfurt am Main, 2004, S.86.

Gornig G. H. Der Hitler Stalin Pakt. Eine völkerrechtliche Studie. Frankfurt am Main, 1990, S. 76.

Turpat, 81.lpp.

Turpat, 68.lpp.

Turpat, 79.lpp.

Meissner B. The Occupation of the Baltic States .., p.439.

Lipinsky J. Das Geheime Zusatzprotokoll., S.61.

Turpat.

Akten zur deutschen auswärtigen Politik (turpmāk ADAP). Ser.D 1937 1941. Baden Baden, 1961,Bd VIII, S.101.

Strods H. Latvijas okupācijas pirmais posms (1939.gada 23.augusts 1940.gada sākums) // Okupācijas režīmi Latvijā 1940. 1959.gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10.sēj.). - Rīga, 2004, 39.lpp.

Gore I., Stranga A. Latvija : neatkarības mijkrēslis. Okupācija. 1939.gada septembris 1940.gada jūnijs. Rīga, 1992, 18.lpp.

Переговоры И. Сталина и В.Молотова с делегацией Эстонии о заключении договора о взаимной помощи (27 сентября 1939г.) // На чаше весов : Эстония и СССР, 1940 год и его последствия . Таллинн, 1999,с.39.

Turpat.

Документы внешней политики, 1939. XX11: В 2кн.2 : 1сентября 31 декабря 1939г. Москва, 1992, с.611.

Turpat, 608. 611.lpp.

Latvian Russian Relations. Documents. Washington, 1944, pp.193 194.

Skat.: Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA) , 1307.f.,2.apr.,1.l.,98.lp.

Situācijā, kad Latvija un Igaunija nokļuva PSRS varā, Berlīne steidzās paglābt vācbaltiešus. 1939.gada 28.septembrī parakstot ar Maskavu speciālu protokolu par izceļošanu , tā ārpolitiski nodrošināja Igaunijas un Latvijas vāciešu izceļošanu. Protokolā tika fiksēts, ka PSRS valdība neliks šķēršļus, ja tās interešu sfērā esošajās teritorijās dzīvojošie Vācijas pilsoņi vai citas vācu izcelsmes personas izteiks vēlēšanos pārcelties uz Vāciju. Tā piekrita noteikumam, ka pārceloties netiks aizskartas aizbraucēju īpašuma tiesības. Atbilstošas saistības uzņemas arī Vācijas valdība attiecībā uz tās interešu apgabalos dzīvojošām ukraiņu un baltkrievu izcelsmes personām. (Vertrauliches deutsch sowjetisches Protokoll über die Übersiedlung von Personen aus den Interessengebieten der Vertragspartner vom 28.September 1939 // Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch Balten aus Estland und Lettland 1939 1941. Neumünster, 1972, S.46.) Šim norunām, kas loģiski izrietēja no padomju - vācu vienošanās par Austrumeiropas sadalīšanu (23.augustā un 28.septembrī parakstītie slepenie protokoli), vajadzēja garantēt padomju un vācu interešu sfēru norobežošanas ilgstamību. Kā trāpīgi atzīmējis pazīstamais vācu tiesību zinātnieks D.Lēbers , iedzīvotāju pārvietošana nostāda notikuša fakta priekšā , un tās rezultāti nav tik vienkārši anulējami (Diktierte Option., S.20.).

Atbilstoši izceļošanas protokolam padomju puse piekrita, ka vāciešu pārvietošanu īstenos Vācijas valdības pilnvarotie saskaņā ar kompetentām vietējām iestādēm. Lai gan šis protokols attiecās arī (bet ne tikai) uz Latvijā un Igaunijā dzīvojošiem vāciešiem, vārdā šis valstis te tieši nav nosauktas. Acīmredzot šī vienošanās bija jāatstāj spēkā arī tajā gadījumā , ja Baltijas valstis, tur esot vēl vietējiem vāciešiem, vairs nepastāvētu kā neatkarīgas valstis.

Liekas, ka starptautisko tiesību vēsturē šim protokolam nav precedenta. Tas laikam ir vienīgais tāda veida nolīgums, kurā divi diktatori par savā starpā noslēgtās vienošanās objektu izraugās citās suverēnās valstīs dzīvojošus pilsoņus. Taču PSRS, tā arī Vācijā tolaik starptautisko tiesību normas un principus uzlūkoja par tukšu skaņu.

Valdības Vēstnesis, 1939, 10. oktobris.

Piemēram, skat.: Strods H. Latvijas okupācijas pirmais posms..., 40. lpp.

Piemēram, skat.: Meissner B. The Occupation of the Baltic States..., p. 441.

Lai apstrīdētu kāda līguma likumību, starptautiskās tiesības prasa ievērot noteiktu procedūru. Pusei, kura līgumu parakstījusi draudu lietot spēku dēļ, savas pretenzijas ir jāpaziņo otrajai pusei. K. Ulmaņa valdība 1939.-1940. gados šīs tiesības nav neizmantojusi. Pēc savas neatkarības atjaunošanas 1990. gadā Latvija kopā ar Lietuvu un Igauniju deklarēja, ka atzīst visus ar PSRS līdz 1940. gada jūnijam noslēgtos līgumus. (Skat.: Restoration of the Independence of the Republic of Estonia // Selection of Legal Acts 1988-1991. Tallin, 1991, pp. 83-84.)

Meissner B. The Occupation of the Baltic States ..., p. 441.

Turpat.

Ronis I. Kārlis Ulmanis Latvijas brīvvalsts likteņa stundās un viņa Golgātas ceļš // Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā. Dokumenti un materiāli. Rīga, 1994, 143. lpp.

СССР Германия 1939-1941. Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 г. по июнь 1941 г. - Vilnius, 1989, с. 41.

Latvijas okupācija un aneksija 1939.-1940. Dokumenti un materiāli. Rīga, 1995, 21. lpp.

Valdības Vēstnesis, 1940, 17. jūnijs.

Latvijas okupācija..., 348. lpp.; Blūzma V. Piecdesmit neatziņas gadi // Latvijas Jurists, 1990, 24. augustā, 1. lpp.

Meissner B. The Occupation of the Baltic States ..., p. 442.

Latvijas okupācija..., 51. lpp.

Turpat.

Latvijas Valsts arhīvs, 270.f., 1. apr., 2. l., 84. lp.

Latvijas okupācija..., 21. lpp.

Ronis I. Kārlis Ulmanis..., 147. lpp.

Saskaņā ar Londonas konvenciju, kuru 1933. gada 3. jūlijā parakstīja PSRS, Latvija, Lietuva, Igaunija un citas valstis, par agresoru tika uzskatīta valsts, kas pirmā ir pieteikusi karu citai valstij, ievedusi savus bruņotos spēkus citas valsts teritorijā ar vai bez kara pieteikšanas. Pamatojoties uz šo formulējumu PSRS darbība 1940. gada jūnijā kvalificējama par agresiju.

Stranga A. Latvijas okupācija un iekļaušana PSRS (1940-1941) // Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki. 2004, Nr. 2, 61. lpp.

Skat.: Meissner B. The Occupation of the Baltic States..., p. 443.

Latvijas okupācija..., 119. lpp.

Šilde Ā. Pasauls revolūcijas vārdā. Ņujorka, 1983, 98. 100. lpp.

Lēbers D. A. Latvijas valsts bojā eja 1940. gadā. Starptautiski tiesiskie aspekti // Latvijas valsts atjaunošana 1986-1993. Rīga, 1998, 23.-24. lpp.

Latvijas okupācija..., 461.-462. lpp.

Ziemele I. Latvijas Republikas starptautiski tiesiskais statuss // Latvija. Starptautiskās organizācijas. Starptautiskie līgumi. Rīga, 1995, 9. lpp.

Latvijas okupācija..., 554. lpp.

Kusiņš G. Latvijas valstiskuma konstitucionālā attīstība // Latvija. Starptautiskās organizācijas. Starptautiskie līgumi. Rīga, 1995, 15. lpp.

Newman B. Baltic Background. _ London, 1998, p. 163.

Skat.: Cīņa, 1940, 6. jūlijs.

Lēbers D.A. Latvijas valsts bojā eja.,28.lpp.

Latvijas Tautas Saeimas 1.sesija. 1940.gada 21. 23.jūlijs. Stenogrammu atreferējums. Rīga, 1940, 33. - .35.lpp.

Kusiņš G.Latvijas valstiskuma konstitucionālā attīstība, 15.lpp.

Meissner B. The Occupation of the Baltic States..., p.444.

Turpat.

Lēbers D.A. Latvijas valsts bojā eja., 30.lpp.

Turpat.

LPSR Augstākās Padomes Deklarācija par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu// Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990,Nr.20,1096. 1098.lpp.

Dr.habil.hist. I.Feldmanis

<https://www.mfa.gov.lv/lv/latvijas-okupacija-vesturiskie-un-starptautiski-tiesiskie-aspekti-profesors-i-feldmanis>